

Ліва Н. В. Історична ретроспектива рецепції сакрального у європейській культурі / Н. В. Ліва // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. праць. – Вип. 27. – К. : Міленіум, 2015. – 428 с. – С. 190–198.

УДК 78.03 "18-19": 008: 301

*Ліва Наталя Валеріївна,
кандидат мистецтвознавства,
викладач кафедри музикознавства та інструментальної підготовки
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла
Коцюбинського, докторант НАКККІМ
Natka197133@rambler.ru*

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РЕЦЕПЦІЇ САКРАЛЬНОГО У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

У статті розглядається еволюція взаємодії носія європейської культурної традиції із сферою сакрального на різних етапах соціально-історичного розвитку. Дана взаємодія досліджується у контексті діалектичного протистояння віри і знання як основоположних форм духовної екзистенції людини. Увага акцентується на назрілій необхідності вирішення означеної проблеми, що досягла кульмінаційної гостроти у ХХ столітті.

Ключові слова: сакральне, діалектичне протистояння, культура, духовність, криза, європейське суспільство, інститут церкви, християнство, «маятникові рухи», картина світу.

Левая Наталья Валерьевна, кандидат искусствоведения, преподаватель кафедры музыковедения и инструментальной подготовки Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского, докторант НАРККИИ.
Natka197133@rambler.ru

Историческая ретроспектива рецепции сакрального в европейской культуре

В статье рассматривается эволюция взаимодействия носителя европейской культурной традиции со сферой сакрального на разных этапах социально-исторического развития. Данное взаимодействие исследуется в контексте диалектического противостояния веры и знания как основополагающих форм духовной экзистенции человека. Внимание акцентируется на назревшей необходимости разрешения указанной проблемы, которая достигла кульминационной остроты в ХХ столетии.

Ключевые слова: сакральное, диалектическое противостояние, культура, духовность, кризис, европейское общество, институт церкви, христианство, «маятниковые движения», картина мира.

Natalya Liva, candidate of arts, Cathedra of Musicology and Instrumental Training in the Vinnitsa State Pedagogical University named after Michajlo Kotsjubinsky, person working for doctor's, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts.
Natka197133@rambler.ru

Historical retrospect of the reception of the sacral in the European culture

Central place in the article occupies evolution of the interaction of the European people with the sphere of sacral on the different studies of social and historical progress. This interaction has been researched in the context of the dialectical opposition of faith and knowledge as basic forms of mental existention. Main attention is paid on the necessity of salvation of the conflict which has reached its culmination in the 20th century.

Key words: sacral, dialectic opposition, culture, spirituality, crisis, European society, institution of church, Christianity, «pendular motions», image of the world.

Основоположна місія культури – діяльність, спрямована на підтримання (культивування!) гуманістичних цінностей. Саме сьогодні означена функція набуває неабиякої актуальності у зв'язку з нагальною потребою пошуку шляхів подолання наріжної проблеми європейського суспільства ХХ–ХХІ століть – культурної кризи, великою мірою спричиненої кризою духовності.

Сфера духовного життя людини являє багат шаровий ментальний простір – складне системне утворення, що його можна тим або іншим способом умовно поділяти на безліч компонентів. Серед усього розмаїття даних компонентів визначну, стрижневу роль відіграє царина *сакрального*. Впродовж віків дана царина ментального світу була й залишається необхідною умовою людського існування. До цієї сфери належать явища, які неможливо пояснити, керуючись законами логіки та розуму. Водночас про колосальну значимість в усі часи сакральних цінностей та символіки переконливо свідчать пов'язані з ними численні жорстокі суперечки, війни, страти та вбивства, що буквально переповнюють історію людства. Пріоритетне значення зазначеної сфери для духовної екзистенції людини почасти пояснюється космогонічною семантикою даного феномену, оскільки характер розуміння сакрального визначає картину світу, а відтак відіграє роль основоположного орієнтиру в процесі формування світогляду, світосприйняття та світовідчуття.

Дана стаття є внеском у вивчення природи духовної кризи сучасного європейського та проєвропейського суспільства, що знайшла відображення у

художній культурі й значною мірою пов'язана з характером сучасної інтерпретації сакрального. Саме в цьому полягає її **актуальність**.

Мета розвідки – дослідити особливості еволюційних змін у процесі взаємодії носія європейської культурної традиції із сферою сакрального на ключових етапах соціально-історичного розвитку.

З поглибленням уявлень людини про світ еволюціонував і характер осмислення сакрального. Так, європейська культура пройшла довгий шлях від анімалістичних уявлень про богів та духів у первісному суспільстві через антропоморфні сутності античних часів, що символізували вже більш складні абстракції (смерть, кохання, правосуддя, фатум) до концентрації цих множинних явищ в образі єдиного бога Старого Заповіту й нарешті, до засвоєння ідеї боголюдини – страждаючого за людей Христа. Даний еволюційний шлях довжиною в десятки тисячоліть демонструє ясно виражену тенденцію поступового переходу від пошуку людиною божества у зовнішніх явищах дійсності до концентрації на власному внутрішньому світі, а відтак – до пошуку божественного начала в собі самому.

Досліджуючи сакральне як феномен, ми не звужуємо проблемне поле ані рамками виключно християнства, ані рамками будь-якого релігійного культу взагалі й тлумачимо це поняття більш широко. Адже, як показує досвід людського буття, сфера сакрального виходить далеко за межі релігії, й аскетизм служіння не є явищем виключно культовим. У процесі соціально-історичного розвитку поруч з інститутом церкви в суспільстві поступово сформувалися й не припиняють свого існування альтернативні сфери духовного життя людини. Так, своєрідний ореол сакральності відзначає науково-дослідницьку діяльність, мета якої – безкорисливий пошук істини. Самозречення, героїзм і мучеництво рівною мірою супроводжують життєвий шлях як найвидатніших поборників віри, так і вчених та філософів. Не менш характерним осередком сакрального є сфера мистецтва, глибинний зміст якої також становить служіння. За певних

соціально-політичних умов сакральних рис може набути навіть конкретна ідеологія. Означені альтернативи екзистенції людського духу, з'явившись у глибинах історичного минулого, продовжують розвиватися та взаємодіяти. У їхніх складних інтерактивних переплетіннях можна виявити певні закономірності.

Рушійною силою будь-якого розвитку є принцип полярного протистояння. Дана закономірність осмислювалася впродовж віків у культурах різних народів та епох, і результати цієї рефлексії знаходили прояв у найрізноманітніших формах. Так, втілення ідеї протистояння-взаємодоповнення демонструють численні ментальні моделі, продуковані давніми культурами: взаємодія «Яві» та «Наві» у міфології давніх слов'ян, Неба і Землі у космогонічних міфах давніх греків, Інь та Янь у китайській філософії. Зокрема, у європейській культурі означений принцип ілюструють теологічна концепція нескінченної боротьби божественного та демонічного, розроблене ще в античні часи вчення про діалектику. «Космос не знає виснаження, йому притаманне вічне життя, зумовлене ритмом, що його відбиває колосальний космічний маятник. Лише одне коливання цього великого маятника містить у собі всю безодню часу, що відраховується від початку й до кінця світобудови, яке під час наступного коливання починає своє наступне відродження і так – без кінця! Можливо, цей принцип, використовуваний природою в усіх своїх проявах, і є та дивна, захована у таємних основах світобудови простота, яку передчували у давнину, оспівували поети і про яку говорили нам філософи» [8, 108–109]. Дане твердження Олександра Чижевського може служити своєрідним узагальненням усього розмаїття діалектичних протистоянь. Співіснування щойно окреслених альтернативних форм еволюції сакрального логічно вкладається в його широко використовувану теорію «маятникових рухів».

Починаючи з III–IV століть нашої ери, стрижнем європейської культури впродовж століть було християнство. «Шедеври, створені протягом віків

багатьма поколіннями митців, стали не лише символом духовних і культурних цінностей християнства, а й символом європейської цивілізації в цілому», – зазначає Раїса Рашкова [5, 6]. Духовна монополія двох антагоністичних конфесій, католицької та православної, з яких у Європі домінуючу роль відігравала перша, довгий час визначала й визначає лице культури й мистецтва.

Досліджуючи кризь призму християнства процес формування сакральних цінностей, що визначив динаміку рецепції сакрального у ХХ – на початку ХХІ століття, можна пересвідчитися в наступному: на соціально-політичному (так би мовити, зовнішньому) рівні «маятникові рухи» простежуються у процесі багатовікової драматичної взаємодії ортодоксальних та антиклерикальних тенденцій; на рівні ментальному (внутрішньому) даний принцип знаходить вираження у гострому конфлікті віри та знання, що наскрізь пронизує європейську історію і демонструє періодичні коливання «маятника» від домінанти раціонального до інтуїтивного. Саме цей внутрішній аспект почасти дозволяє пояснити механізм окресленої закономірності: у зв'язку з поступовим зниженням авторитету церкви і, водночас, в силу перманентної потреби людини в існуванні сакральних цінностей відбувається періодичне (і систематичне!) зміщення акцентів – певна «міграція», пошук сакрального в інших сферах духу.

У даному зв'язку необхідно зауважити, що із загального логічного цілого «випадає» антична культура – власне, культура дохристиянського періоду. У своїй фундаментальній праці «Сутінки Європи» Освальд Шпенглер взагалі принципово відмежовує культуру Західної Європи від античності, оскільки вона має свою цивілізаційну (а отже – завершальну) фазу – культуру Давнього Риму, після падіння якого розпочинається розвиток власне західноєвропейської культури. Віддаючи належне ґрунтовній та переконливій думці видатного вченого, ми, втім, будемо дотримуватися традиційної точки зору на античність як ранню фазу розвитку європейської культури. По-перше, спадкоємність культурних зв'язків у різноманітних формах є очевидною й загальновідомою¹.

По-друге, саме в античну епоху можна вперше спостерігати зіткнення віри й знання, що згодом вповні розгорнеться в добу Відродження.

Каталізатором означеного конфлікту в Давній Греції стала дослідницька діяльність античних учених та мислителів. Медична практика Гіппократа (близько 460 р. до н. е., – 377 р. до н. е.) дозволила вченому зробити небувалий для свого часу висновок, що хвороби приносять не боги, а певні процеси в організмі людини. В античну добу зароджуються матеріалізм і натурфілософія. Наукові знання – астрономія, геометрія, філософія – вперше вступають у протиріччя з існуючою релігійною картиною світу.

Так, у III столітті до н. е. давньогрецький астроном, математик і філософ Аристарх Самоський (біля 310 р. до н. е. – біля 230 р. до н. е.) шляхом математичних обчислень вперше у європейській історії довів, що Земля обертається навколо власної осі й навколо Сонця, за що був звинувачений у богохульстві філософом-стоїком, представником релігійного напрямку у грецькій філософії Клеанфом. За свідченням Плутарха, Клеанф вважав, що греки повинні притягти Аристарха Самоського до суду за те, що він зрушує з місця центр світу, тобто Землю [4]. Діоген Лаерцій вказує на книгу «Проти Аристарха» серед праць Клеанфа. Два тисячоліття по тому, в 1752 році видатний російський учений Михайло Ломоносов наводить цей факт своєю віршованому трактаті «Лист про корисність скла», порівнюючи позицію Клеанфа з консервативною реакцією духовенства на власну науково-дослідницьку діяльність:

*Под видом ложным сих ... почтения Богов
Закрит был звёздный мир чрез множество веков.
Боясь падения неправой оной веры,
Вели всегдашню брань с наукой лицемеры,
Дабы она, открыв величество небес,
И разность дивную неведомых чудес,
Не показала всем, что непостижна сила
Единого Творца весь мир сей сотворила,
Что Марс, Нептун, Зевес, всё сонмище Богов*

*Не стоят тучных жертв, ниже́ под жертву дров,
Что агньцов и волов жрецы едят напрасно:
Сие одно, сие казалось быть опасно!
Оттоле Землю все считали посреде.
Астро́ном весь свой век в бесплодном был труде
Запутан циклами, пока восстал Коперник,
Презритель зависти и варварству соперник...*

(Ломоносов «Лист про корисність скла...
написаний у 1752 році» [2,408])

Відкрита Аристархом Самоським геліоцентрична система світу не знайшла підтримки і була приречена на забуття, аж поки не отримала нове життя майже через дві тисячі років.

Звинувачення у зневажанні богів мало велику вагу в античній Греції. Жертвою його став також засновник афінської філософської школи, математик і астроном Анаксагор з Клазомен (близько 500 – 428 рр. до н. е.), який пояснював за допомогою природних причин явища сонячного та місячного затемнень. Красномовство Перікла врятувало його від страти, яку було замінено на вигнання з Афін. Філософ гордо зауважував: «Не я втратив Афіни, афіняни втратили мене» [7].

Тим же звинуваченням скористалися афіняни й з метою розправи над Сократом (біля 469 р. до н. е. – 399 р. до н. е.). Сократ був наставником афінського політика й полководця Алквіада й врятував його життя під час бою. З часом Алквіад став диктатором, і незважаючи на те, що філософ засуджував його режим та всіляко повставав проти диктатури, роздратовані громадяни вважали причиною соціальних негараздів саме Сократа. Офіційно ж було оголошено, що Сократ не вшановує богів, яких шанує місто, а вводить нові божества й цим розбещує молодь. Як вільний громадянин Афін, філософ не був страчений катом, а самостійно прийняв отруту².

Наведені факти викликають стійкі асоціації з аналогічними гоніннями й стратами вчених та філософів у часи Середньовіччя та Відродження й по суті, «проектують» їх у подальшу перспективу розвитку європейської культури.

Конфлікт віри й знання заявляє про себе й у спробах подолати численні протиріччя в процесі формування основних догматів християнського віровчення. Вже у IV столітті тлумачення Символу Віри викликало напружені суперечки. Однією з наріжних причин скликання Вселенських Соборів у Нікеї у 325 р. та Константинополі у 381 р. було вчення Арія – пресвітера в Александрії у IV столітті, учня Лукіана Антиохійського. Згідно з переконаннями Арія, Христос (Логос) не має божественної природи, оскільки був створений Богом-Отцем. Він не існував завжди і, як усе створене єдиним і неподільним передвічним творцем, мав свій початок. Попри те, що у 320-му році Арія було відлучено від церкви, його вчення швидко розповсюджувалося на сході, й це загрожувало конфесійній єдності. Діяльність Соборів, скликаних у Нікеї та пізніше у Константинополі, призвела до остаточного формування християнського Символу Віри, втіленого у триєдиному божестві – Святій Трійці.

Починаючи з епохи Відродження, у європейській культурі спостерігається процес поступової втрати католицькою церквою статусу духовної монополії. В епоху Відродження християнська теоцентрична картина світу ще утримує домінуюче положення, проте гуманістичні, антропоцентричні тенденції помалу й неухильно торують собі шлях.

Витоки кризи європейської культури XX–XXI століть, на думку більшості дослідників, слід шукати у часи Просвітництва – епоху розквіту раціоналізму та атеїзму. Вповні погоджуючись з даною точкою зору, додамо, що розкол віри й знання, на наш погляд, був спровокований суто зовнішніми, соціально-політичними причинами – негативною реакцією церкви на наукові відкриття. Слід звернути увагу на те, що в даній ситуації церква виступає, на жаль, не як

осередок духовності, а як політичний інститут, що має на меті втримати владу й авторитет. Конфлікт віри й знання усвідомлюється й позиціонується як такий не з боку вчених-гуманістів, а провокується служителями культу. Бурхлива дослідницька діяльність не призводить до атеїстичних ідей; наукові відкриття лише підтверджують божественну велич. У цьому ж смислового ряді стоять і аналогічні непорозуміння з інститутом церкви Григорія Сковороди, Михайла Ломоносова та інших вчених. На позиціях заперечення божественного начала не стояв навіть деїст Вольтер, перу якого належить знаменита фраза: «Якби не існувало бога, його слід було б вигадати»³.

Драматизм означеного конфлікту неухильно посилюється з часом. Простежуючи немарксистську атеїстичну течію у філософії ХХ століття (праці Е. Фромма, А. Камю, Ж.-П. Сартра та ін.), слід зазначити, що вона не є принципово новою: напрями осмислення сакрального, що послідовно розвиваються в її річищі – богоборництво та пошук нових форм рецепції божественного начала – були сформовані ще у добу романтизму. Історичний досвід дозволяє дійти висновку, що релігійна криза ХХ – ХХІ століть великою мірою є закономірним наслідком соціокультурної ситуації романтичної епохи.

Невідповідність біблейських оповідань, пропонованих християнською релігією, здобуткам сучасної науки досягла у ХІХ столітті стадії найгострішого протиріччя. Вперше перед мислячою елітою Європи постала необхідність якимось чином залагодити у своїй свідомості невідповідність між раціональним та інтуїтивним. Спроби перекинути міст через цю колосальну прірву знайшли вираження, з одного боку, в поетизації християнства та середньовічних ідеалів, з іншого – в яскраво виражених антиклерикальних настроях. Філософи й митці вступають на шлях нищівної критики закоснілих церковних догм, звинувачують церкву у брехливості й ошуканстві. Німецький поет-романтик Генріх Гейне наголошує, що церква – «можновладна дама», перед якою в минулому схилялися лицарі, – стала нині старою й немічною і ладна піти до тих лицарів у

служниці, обіцяючи «своїми піснями заколисати народи, щоб легше було накласти на сплячих пута й потім обстригти, як овець» [1, 235].

Факт створення романтиками «нової міфології» – своєрідна спроба заповнення духовного вакууму – виступає знаменним і значущим у даному контексті. Ідея світової душі, часткою якої є душа кожної людини, стає тим фундаментом, на якому згодом виростають духовні практики сучасності, що отримують своєрідне експериментальне підтвердження у психоаналітичних дослідженнях ХХ століття.

Отже, до рубежу ХІХ–ХХ століть європейське суспільство наблизилося з тягарем важко вирішуваної, але потребуючої вирішення проблеми узгодження раціональної ментальності зі сферою інтуїтивного. Ситуація відчутно ускладнюється тим, що процеси переосмислення сакральних цінностей, які відбуваються у сучасній культурі, виглядають негативно у звичному контексті ортодоксальної релігії. Попри всі зусилля розгорнути потужний процес відродження духовності шляхом реставрації інституту церкви, окреслена проблема не втрачає своєї актуальності і потребуватиме вирішення. Занадто близько європейська культура й наука підійшли до усвідомлення діалектичної складності картини світу, щоб відвертатися від необхідності її переосмислення.

Примітки

¹ Варто звернути увагу хоча б на такий факт: «Для християнства, що відчувало значний вплив неоплатонізму й стоїцизму, в цілому є характерною тенденція до релігійної героїзації Сократа у якості хоч і язичницького, але все ж таки спорідненого за духом мученика віри. Так, Августин Блаженний (354–430 рр.) у праці «Про град божий» відмічає наближеність до християнської філософії Сократової мудрості й Сократового прагнення вічної істини. Ще вище престиж Сократа котувався у представників грецької гілки патристики (філософії «отців церкви»), схильної до частих паралелей між Сократом та Христом» [3, 143].

² Історики Кембриджського університету вважають недостовірною версію, що Сократ став жертвою наклепу й обмови. Зокрема, професор Пол Картледж стверджує, що з точки зору суду дії Сократа були протизаконними і мали на меті розхищення моральних устоїв того часу [10]. Натомість у 2012 р. в Афінах був проведений сучасний суд з участю відомих юристів з різних країн та глядачів. На суді розглядалася справа Сократа. Думки професійних юристів, що виступили у якості суддів, розділилися порівну, глядачі ж більшістю голосів висловилися на користь Сократа, в результаті чого філософа було виправдано [6].

---

³Згаданий крилатий вислів був ужитий Вольтером у його віршованому «Посланні до автора книги про трьох самозванців» (1769), яке стало відповіддю на «Книгу про трьох брехунів» анонімного автора (1768). «Книга...» містила жорстку критику трьох світових релігій. Вольтер засудив її зміст, оскільки (хоч і негативно відносився до церкви) не заперечував існування Бога з раціональних міркувань, вважаючи, що релігійність необхідна неосвіченим шарам населення як різновид морального гальма (див.: [9]).

Література

1. Антонова О. А. Католицизм и искусство. XX век / О. А. Антонова. – М. : Мысль, 1985. – 175 с.
2. Богданов А. П. Перо и крест: Русские писатели под церковным судом / А. П. Богданов. – М. : Политиздат, 1990. – 480 с.
3. Нерсесянц В. С. Сократ / В. С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1977. – 156 с.
4. Плутарх. О лике, видимом на диске луны (отрывок 6) // Философия природы в античности и в средние века / общ. ред. П. П. Гайденок, В. В. Петров / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.astro-cabinet.ru/library/Plytarch/Plytarch_2.htm
5. Рашкова Р. Т. Ватикан и современная культура / Р. Т. Рашкова. – М. : Политиздат, 1989. – 416 с.
6. Сократа реабилитировали 2,5 тысячи лет спустя / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.utro.ru/articles/2012/05/26/1048978.shtml>
7. Солопова М. А. Анаксагор / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/ANAKSAGOR.html
8. Чижевский А. Л. Основное начало мироздания. Система космоса. Проблемы / А. Л. Чижевский // Духовное созерцание. – 1997. – № 1–2. – С. 108–109.
9. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/encSlov/6/6.htm>
10. Socrates was guilty as charged / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cam.ac.uk/news/socrates-was-guilty-as-charged>